

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 7-8

БЕОГРАД 1954

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О сложеним реченицама и сродним појавама	227
2. <i>Б. Милановић</i> : Двојаки облици глагола на <i>-ивати/-авати</i>	235
3. <i>М. Стевановић</i> : О данашњем акценту аориста	250
4. <i>Б. Живановић</i> : Пољска женска презимена у нашем језику	264
5. <i>К. Т.</i> : Вокално <i>н</i> у нашем књижевном изговору	268
6. <i>Д-р И. Грицкаш</i> : О употреби придева <i>многи</i> и сличних придева у јединици	269
7. <i>М. Ајановић</i> : „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима	278
8. <i>Језичке поуке</i>	292

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Наука Србија

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1954

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

ДВОЈАКИ ОБЛИЦИ ГЛАГОЛА НА *-ИВАТИ/-АВАТИ*

У нашем књижевном језику постоји велика група учесто-трајних глагола који су изведени наставцима *-ива-* и *-ава-* од сложених свршених глагола са основом презента и инфинитива на *-и-*, као што су: *забрањиваши* (од *забраниши*), *изграђиваши* (од *изградиши*), *позајмљиваши* (од *позајмиши*); *ојкољавашти* (од *ојколиши*), *поучавашти* (од *поучиши*), *пресољавашти* (од *пресолиши*) и др. Али међу њима има и таквих који се јављају и с једним и с другим наставком — без икакве разлике у значењу; на пример: *допуњавашти* и *допуњивашти* (од *допуниши*), *приближавашти* и *приближивашти* (од *приближиши*), *свршавашти* и *свршивашти* (од *свршиши*) и др. И њихов број није мали. То се може видети из речника у Правопису А. Белића (изд. од 1950 год.), где има више од стотину таквих глагола; а нису малобројни ни у речнику Боранићевог Правописа (Загреб, 1951 год.).

Између двојних облика ових глагола проф. Белић ставља, готово свуда, знак једнакости (на пример: *искоришћаваши*, *-ришћавам*, *искоришћавају*, трп. *искоришћаван* = *искоришћивашти*, *чришћујем*, имп. *искоришћивах*, трп. *искоришћиван*; *довршивашти*, *-вршујем*, имп. *довршивах*, трп. *довршиван* = *довршавашти*, *-вршавам*, *довршавају*, трп. *довршаван*) — што значи да су они у књижевној употреби потпуно равноправни и напоредни. И заиста, код разних писаца нашег савременог језика срећемо и једне и друге облике. Само то треба разумети тако да „сваки писац радије употребљава од једних глагола једне облике, од других — друге“¹⁾. А што се налази код писаца можемо приближно чути и у данашњем говорном књижевном језику. Али треба одмах рећи и ово: појав наста-

¹⁾ А. Белић, О језичким поукама, Наш језик књ. III св. 3—4 (н. с.), стр. 75.

јања морфолошких дублетних облика код глагола о којима је реч није тако стар — с језичке тачке гледишта, као што ће се ниже видети. Отуда је он још увек стално у кретању и сав у превирању иако је у свом развоју каткад доста брзо узимао маха. Зато није ништа чудно кад се у новије време, па и у најновије, нађу код истог писца двојни облици каквог глагола ове врсте. Примере за то није тешко наћи. Да наведем само неколико.

Богдан Поповић:... У подлисцима... читају се... чланци... у којима се нарочито *наглашује* потреба да се и у науци и у настави обрати већа пажња, естетичком проучавању књижевности (Теорија „реда-по-ред“, СКГл. XXIV, Београд 1910, 128): И кад похвали и кад покуди, стилист *наглашава*, *подвлачи*, *претерује*... (Јован Скерлић, Београд 1921, 14). — Јован М. Јовановић: Да, ја сам је волео, ако је волети исто што и мислити сваки час на исто лице, *извршивши* радосно и најситнију жељу његову... (Три девојчице, превод с франц., Забавник СКЗ 3, 191):... Ја сам слепо *извршавао* сваку њену жељу (исто, стр. 200). — Павле Поповић: Паша иде на то да се Пера наљути, али овај све то носи мирно а све заповести *извршује* натрашке... (Преглед српске књижевности, Београд 1922, 123): Грујица је леп и млад као девојка, те се често преруши у девојку и тек тако *извршава* убиства која хоће... (исто, стр. 89). — Михаило Стевановић: Али то не значи да је свака реченица коју нека друга *допуњује* или *одређује*... и апсолутно главна... (Грамматика српскохрватског језика, Београд 1951, 326): У оваквим сложеним реченицама једна проста или проста проширена *допуњава* или *одређује* другу реченицу... (исто, стр. 326). — Стеван Јаковљевић: Али изгледало је као да се стихија *удаљује* (Српска трилогија II, Београд 1938, 418): Добро, добро... други пут немојте без дозволе да се *удаљаваше*... (исто, стр. 147); — На врху застају мало..., а онда погурени и ћутљиви *продужују* даље... (књ. I, стр. 424): Људи

издигну рамена, покрену их лево и десно, онда натегну и погурени *продужавају* даље (исто, стр. 423).

Не треба нарочито наглашавати да у свему овоме нема ништа што би било неправилно или погрешно. Јер је употреба и једних и других облика, у нашем књижевном језику, потпуно слободна и без икаквих ограничења. Наравно, овакви дублети код појединих његових претставника нису многобројни. Обично сваки употребљава један од њих, као што је већ речено, а други не узима зато што му изгледа необичан или мање обичан. На тај начин долазе до употребе и једни и други облици — с подједнаким правом на живот. Што је у Белићевом правописном речнику добре две трећине ових глагола наведено под инфинитивом на *-аваџи*, а остали, мали део под другим његовим обликом, на *-иваџи*, то треба да значи само једно: да су, у садашњој фази развика, они, у великој већини, чешћи и обичнији у облицима који одговарају инфинитивној основи на *-ава-*. И, нема сумње, значи једино то. Боранић их, међутим, наводи под обликом инфинитива на *-аваџи* и дублете спаја свезицом *и* (на пример: *попуњаваџи и попуњаиваџи*). Он, дакле, није полазио од њихове употребе као критеријума за давање првенства при навођењу у речнику, већ се притом држао азбучног реда.

Разуме се да дублете ових глагола одређује наставак којим су они изведени — да ли је тај наставак *-ава-* или *-ива-*. Тако ћемо на једној страни имати: *оглашаваџи, оглашавах* (аор.), *оглашавџх* (имперф.), *оглашавао, оглашаван, оглашавам, оглашавајући, оглашавај*, а на другој: *оглашиваџи, оглашивџх* (аор.), *оглашивџх* (имперф.), *оглашивао, оглашиван; оглашујем, оглашујући, оглашуј* (исп. промену глагола као што су *обележаваџи* и *убеђиваџи* и сл.). С граматичке стране посматрани, њихови глаголски облици треба да дају овај образац; они тако треба да гласе. А да ли се такав однос међу њима чува увек и код свих и у пракси? Одмах да одговорим — не чува се. И ја то хоћу овде да изнесем и да покажем затим у чему је смисао самог појава који се у довољној мери манифестује.

Тај појав је у овоме. Од глагола на *-иваџи/-аваџи* многе налазимо или чујемо у презентским облицима који грама-

тички стоје према инфинитиву на *-иваџи*, а у претеритским — од његовог дублета на *,-аваџи*. То значи да код оних који их тако употребљавају презент има *-ује-* испред личних наставака, и таква његова основа налази се и у облицима који се од ње граде (прилог садашњи и императив), а у свима онима који постају од инфинитивне или аориске основе испред завршетака за облик није *-ива-*, као што бисмо очекивали (исп. *распоређујем: распоређивао сам*), већ *-ава-*. Узмимо произвољно који пример: он ускоро *навршује* двадесет година; или: *приближујући* се родном месту, он је постајао све нестрпљивији — и сл. Мислим да су ови глаголи сасвим обични са оваквим обликом презентске основе. А кад се има на уму прошлост, онда ће глаголска реч, употребљена у једном од претериталних времена, бити у облику који је изведен наставком *-ава-*: он је тада *навршавао* двадесет година; док се *приближавао* родном месту, постајао је све нестрпљивији. Може се слободно рећи да ће се данас врло ретко чути перфекат с радним глаголским придевом од инфинитивне основе на *-ива-*. А то што вреди за ова два глагола, односи се и на многе друге који се такође наводе, у нашим речницима, с инфинитивом на *-аваџи* и *-иваџи*.

Али за нас су много важније писмене потврде за то. Ту прво место заузимају писци. Кад се код којег од њих нађе такав глагол, например, у презенту и перфекту или потенцијалу у облику као што је то овде приказано, онда је јасно да код тог писца промена дотичног глагола почива на односу основа *-ује-:-ава-*. Примера за ово има: Ја сам на њих наилазио у књигама. И на овом месту износим неке који ми стоје при руци.

Симон Матавуљ: Говоре сви (и католици) јужнијем говором, али блаже *наглашују* ко далматински брђани (Са Јадрана, Београд 1891, 148): Никаква раскоша, никакве сувишности, што би *наглашавало* дарезљивост... (Биљешке једног писца, Београд 1923, 115). — Јован Скерлић: Ту се *наглашује* како је крајње време да се престане са беседама и фразама... (Светозар Марковић, Београд 1910, 48): Он је *наглашавао* потребу да треба доћи у „непосредни додир са сељач-

ком мисли“... (исто, стр. 171); — Све ове три групе Јакшићевих прозних радова мењају се,... допуњују се... (Писци и књиге I, Београд 1921, 2): У Карловцима... почео је сам писати једно велико историско дело ...које је непрестано допуњавао (Историја нове српске књижевности, Београд 1921, 56). — Окица Глушчевић: — Да, чини ми се, није му добро. Једнако га *узнемирују* — одговори Пјер... (Л. Толстој, Рат и мир књ. I део први, превод с руског, Београд 1946, 112): Отада Пјера нису *узнемиравали*... (исто, стр. 111); —... док је он, очевидно, заузет само око његова *узнемиравања* (исто, стр. 111); — Уосталом, немојте се *узнемиравати*... (исто, стр. 118). — Милован Глишић: Разумљиво је... што се трговцима чинило да је узрок рату био континентални систем који *ујројашћује* Европу (Л. Толстој, Рат и мир књ. III, Б. 1946, 12); — Као онај мајмун што... не отвара шаку да не би испустио оно што је зграбио и тиме себе *ујројашћује* (исто, стр. 503): Ми не можемо да разумемо... зашто је хиљадама људи... убијало и *ујројашћавало* људе по смоленској и московској губернији... (исто, стр. 13); — А грофица беше већ навикла на тај тон, који је увек претходио каквом послу што је „децу *ујројашћавао*“... (исто, стр. 443); — Французе је *ујројашћавала* невоља у којој се налазила руска војска (књ. IV, 290). — Радован Кошутић: У прву врсту иду именице мушког рода које се у номинативу једине *свршују* на сугласник... (Руска граматика II, Облици, Београд 1914, 2); — Оне, које се *свршују* у номинативу на *-а*, а у генитиву немају наставка... вреде као именице средњег рода... (исто, стр. 45): Наставак *-а* имале су првобитно некадашње *о-* основе..., а наставак *-у-* основе које се *свршаваху* на *-у*... (исто, стр. 8); — На *-ья* *свршавале* су се некад збирне именице... (исто, стр. 14). — Александар Белић: [Српскохрватски језик] стално се *уједначаује* и нивелише (Око нашег књижевног језика, СКЗ 312, 30): Оно што се почело у ранијим вековима диференцирати, то се после XV в... почело наново *уједначаваши* (исто, стр. 29).

— Петар Скок: Сав тај елеменат *означује* за „bulgarisch-slovenisch“ (О бугарском језику у свјетлости балканистике, Јужн. фил. књ. XII, 79): Код њемачких је слависта „altbulgarisch“ бар *означавало* словенски језик говорен на једном дијелу територије бугарске државе (исто, стр. 80). — Милан Мариновић: Чобани, ходајући беспослени за марвом, ... *ошћењују* дрвеће засецањем, урезивањем... (Значај шума, Београд 1932, 39): Да се не би *ошћењавало* дебло, забрањено је употребљивати гвоздене пењалице... (исто, стр. 110).

Ипак поводом ових наведених примера треба учинити једну напомену. Наиме, узети за сваки глагол понаособ, они сами собом не морају бити искључив доказ да писац који их је употребио тај глагол мења само на начин како је то у њима претстављено. Могли бисмо рећи да је тако кад бисмо за сваки појединачни случај прегледали писца у целини — наравно, ако бисмо нашли да је тако. Овако — није искључено да он употреби негде, на другом месту, и презентски облик с основом на *-ава-* од истој глагала, а не једино с основом на *-ује-*. Тако, на пример, код Ст. Јаковљевића, у поменутом делу, употребљен је гл. *приближаваши/-иваши се* у презенту најмање пет пута у облику који граматички претпоставља инфинитив на *-иваши*: *приближује се* (књ. I, стр. 148, 278), *приближујемо се* (I, 437; II, 66), *приближују се* (II, 26), али се јавља и његов други облик — с основом на *-ава-*: *приближава се* (I, 465), *приближавамо се* (I, 413); међутим радни глаголски придев у перфекту увек је саграђен само од инфинитива на *-аваши*: *приближавао се* (I, 188, 441; II, 79), *приближавала се* (I, 370). Тако употребљава овај глагол и М. Глишић у преводу Толстојевог романа Рат и мир; тамо налазимо: *приближује се* (I, 447, 508; II, 524; III, 135, 253, 262; IV, 231), *приближујемо се* (III, 379), *приближују се* (II, 312, 454), *приближујући се* (II, 360; III, 165, 181), али и: *приближава се* (II, 325), *приближава* (II, 333); према овима, на другој страни, стоје облици који се граде једино од инфинитивне основе на *-ава-*: *приближавао се* (II, 427, 445; III, 253, 396, 551; IV, 136), *приближавала се* (I, 494; II, 370), *приближавали су се* (III, 130), *приближаваше се* (I, 483; II, 178)

— а ниједанпут од основе на *-ива-*. Тако је, код овог писца, и с глаголом *узнемираваши/-иваши (се)*: *узнемирује* (II, 147, 434, 511), *узнемирујеште* (II, 398, 445), *узнемирују се* (II, 459), не *узнемирујући* (II, 151, 223; IV, 297), али и: не *узнемиравају* (III, 536); перфекат увек само овако: *узнемиравао је* (II, 271; III, 484; IV, 156), *узнемиравао се* (III, 396), *узнемиравало је* (II, 156, 300; IV, 45), *узнемиравала је* (II, 435, 257, 476), као и инфинитив: *узнемираваши се* (III, 82) — Слично стање промене може се наћи и за многе друге овакве глаголе — код других наших писаца савременог књижевног језика. А као што то показују и ова два-три наведена примера — код тих глагола, у њиховим презентским облицима, знатно преовлађује основа презента на *-ује-*, тако да се примери с другом основом, на *-ава-*, јављају понекад као усамљени. У оваквим случајевима, међутим, облици који се изводе од основе инфинитива имају ту основу скоро редовно само с овим гласовима на крају. То, дакле, значи да је промена глаголских облика таквог једног глагола сведена на однос *-ујем*: *-аваши*; ништа битно не мења ствар ако који залутали пример квари једну или другу његову страну — у језичком осећању и тада чврсто стоји само тај однос. А по себи се разуме да тамо где такви примери не постоје, имамо цео процес већ завршен у правцу који ми је и привукао пажњу.

Кад такве облике у промени појединих глагола из ове групе налазимо код писаца, онда је сасвим природно што су неки од њих и у речницима нашег савременог књижевног језика забележени са инфинитивом на *-аваши*, а с презентом на *-ујем*. Истина, нема их у свима — нема их код Вука и Ивековића, већ само код Ристић — Кангрге и Л. Бакотића. Али то је разумљиво. Јер најстарији, Вуков Српски рјечник претставља, као што је познато, збирку народних речи углавном из једног краја, са територије Вуковог домаћег, херцеговачког говора, скупљених у првој половини прошлог века, кад су дублетни облици ових глагола били још врло ретки у нашем језику, а Ивековићев Рјечник у основи има Вуков речник, проширен само речима и примерима из Вукових и Даничићевих дела и из народних умотворина које је Вук записао. Међутим,

два најновија речника наша, Ристић — Кангрџин (1928) и Бакотићев (1936), садрже, у првом реду, речи и њихове облике данашњег књижевног (и народног) језика, када се већ може констатовати у пуном јеку развитак глагола на *-иваши/-аваши*, као и тенденције у том развоју. Зато их ту има, и то у већем броју, и с једним и с другим обликом. И не само то, већ су неки од њих наведени, као што је малопре речено, с инфинитивом на *-иваши*, а с презентом на *-ујем*, што је за нас овде најважније, јер се и с те стране потврђује овај појав.

Као пример нека послуже ови глаголи: *изјашњаваши (се)*, *-шњујем (се)*, *саошњаваши*, *-ћујем*, *искоришњаваши*, *-шћујем*, *огорчаваши*, *-чујем*, *ошредељаваши (се)*, *ошредељујем (се)* (поред *ошредељиваши (се)*), *-дељујем (се)* — код Ристић—Кангрџе; *озлоглашаваши*, *-шујем*, *шрилагођаваши*, *-ћујем*, *ошмогућаваши*, *-ћујем*, *расшребљаваши*, *-бљујем*, *шшребљаваши*, *-бљујем*, *надвикаваши*, *-кујем* (s. v. *надвикаши*, *-ичем*) — код Бакотића; *заражаваши*, *-жујем*, *наглашаваши*, *-шујем*. *озакоњаваши (се)*, *-њујем (се)*, *сједињаваши (се)*, *-њујем (се)*, *уједињаваши (се)*, *-њујем (се)* — и у једном и у другом речнику.

И о овом материјалу треба казати коју реч. Нема никакве сумње да су састављачи речника при оваквом изношењу ових и других глагола полазили од свог осећања њихових облика. То значи да их, у првом реду, они — као обрађивачи — осећају са односом *-аваши:-ујем*. Јер, с друге стране, није тешко уверити се да се ти исти глаголи и у говорном књижевном језику средине на коју су се они углавном и наслањали при узимању речи и њихових облика — не морају само тако мењати, а да се други могу јављати у том односу. Да би се облици глагола са *-аваши:-ујем* наведених у речницима Ристић—Кангрџе и Л. Бакотића могли сматрати као нормативни, неопходно је потребно да знатно преовлађују над свима осталима како код писаца тако и у народним говорима који су у основици нашег књижевног језика. А то треба утврдити систематским испитивањем. Истина, Бакотић у предговору сам вели да је при састављању свог речника у првом реду узимао у обзир нашу савремену књижевност. Али замашност таквог посла нагони

нас да пре поверујемо да је и при одређивању облика ових речи одлучивало његово језичко осећање. Остаје нам, дакле, да на све ово гледамо засад као на један реалан појав чијим ће се будућим развитком све јасније оцртавати обим његове распрострањености, а тиме ће бити одређена и његова судбина у књижевном језику.

Да узмем најзад и речничку грађу Института за српски језик САН, којом сам се и овог пута користио. Иако је њен материјал прикупљан у другу сврху — за израду речника нашег савременог језика, он се ипак може употребити и за овај посао, јер садржи велики број примера на основу којих се добија извесна, макар и приближна, претстава о стању овог појава. Тако су разни исписивачи листића, који су, ван сваке сумње, били школована лица, често за презент с основом на *-ује-* у тексту, или за који други облик направљен од такве његове основе, стављали као одредницу глагол у инфинитиву на *-аваџи*. Да наведем за то само два примера. Од 61 листића са одредницом *оглашаваџи се* — 17 имају у исписаној реченици презент на *-ује-* (не *оглашују се* клепке, пијетли се *оглашују*, све се ... *оглашује*, сам *оглашује*, молба [се] *оглашује*, *оглашују* државу — и др.), а један прилог садашњи на *-ујући (оглашујући)*; под гл. *допуњаваџи* као одредницом, за који има скоро исто толико листића, 13 примера имају основу презента на *-ује-* у тексту (њу *допуњује* читанка, *допуњује се* закон, *допуњује* љубав, закони се... *допуњују* и др.) и два су с прилогом садашњим који је саграђен од те основе (*допуњујући*). Овакви примери показују очигледно да код оних који су одређивали инфинитив глагола употребљених, у тексту, у презенту чија основа има на крају *-ује-* не постоји његов облик на *-иваџи* који би му граматички одговарао, већ се такав презент везује за други облик инфинитива, на *-аваџи*.

Кад се говори о облицима које имају глаголи на *-иваџи/-аваџи*, треба рећи и ово. Код наших писаца и у нашем писаном књижевном језику уопште, колико сам ја то пратио, нимало није редак презент од основе на *-ује-* (а с њим иду и други презентски облици), док се, с друге стране, врло тешко може наићи на претеритски облик који је од основе

инфинитива на *-ива-*. Отуда за прво треба казати да је, у употреби, сасвим обично, а за друго — да је готово реткост, мада је, наравно, граматички исправно. То вреди за знатан број ових глагола. Али напоредо с таквим њиховим презентом стоји и презент (и његови облици) од основе на *-ава-*. И кад сам у почетку навео како треба схватити употребу њихових дублета, ја сам мислио, углавном, на ове облике. Затим је тамо речено да није тако редак случај да се и код истог писца сретну двојаки облици овог или оног глагола на *-иваши/-аваши*. То се такође највише односи на презент и на облике који постају од његове основе. Наведени примери потврђују то. Јер у облицима који се граде од друге глаголске основе, ова има обично само један завршетак, и то је *-ава-*, као што, на пример, М. Глишић употребљава гл. *окужаваши/-иваши*:

— Кад посматрамо самог човека, без његовог односа према свему што га *окужује*, онда нам свако његово дело изгледа слободно. Али кад видимо ма какав његов однос према оном што га *окужава*, ако видимо његову везу... чак и с ваздухом који га *окужава*... видећемо како сви ти услови утичу на њега... (Л. Толстој, Рат и мир књ. IV, 1946, 478): Кад се Пјер попео на главицу, он седе на крај оног јарка који је *окужавао* батерију... (исто, књ. III, 330); — Пјер... побеже натраг ка батерији, као у једино уточиште од свих страхаота које су га *окужавале* (исто, књ. III, 337) — или као што код Бранимира Ћосића налазимо за гл. *освешљаваши/-иваши* овакве облике:

— Оце велике [парнице]... са полемикама, које *освешљују* друштвене односе као упаљени магнезијум (Покошено поље, Београд 1334, 240); — У подруму су шиштали примуси, *освешљавајући* својим плавољубичастим пламеновима запослене жене (исто, стр. 32): Мала петролејска лампа *освешљавала* је најближи свод (исто, стр. 28); — ... Свирала је веселе маршеве залазећи у мрак улица који би се од њеног уласка нагло *освешљавао* (исто, стр. 71); — Мртав воз се почео *осве-*

шљаваши (исто, стр. 61); — Снажна сијалица *освећљавала* је једну велику и две мале гвоздене капије (исто, стр. 278).

Оваквих глагола, који, као и ова два овде, у презентским облицима постоје и с основом на *-ава-* и с оном другом, на *-ује-*, а у претеритским, може се рећи, само с основом инфинитива на *-ава-* у осећању једног истог претставника нашег језика — има и у речнику Ристић — Кангргином. На пример, тамо стоји: *изојачаваши*, *-чавам* и *-чујем*, *објашњаваши (се)*, *-њавам (се)*, *-њујем (се)* (и код Л. Бакотића — само без *се*), *наговештаваши*, *-шћујем* и *-шћавам*; исп. и *надгласаваши*, *-савам* и *-сујем* (од *нагласиши*), *доживљаваши*, *-љујем* и *-љавам* (вероватно од *доживеши*, *-вим*). Код Бакотића гл. *издушиваши* има у презенту *издушујем* и *-шавам* — што је настало под утицајем мешања глагола на *-иваши* и *-аваши*. — Мислим да се овде може поменути и Ристић — Кангргин гл. *узнемириваши*, *-мирујем* јер примери који се наводе у реченици јесу за гл. *узнемираваши*: непријатељ нас је стално *узнемиравао*, немојте га *узнемираваши*, немојте се *узнемираваши*; за презент: то га *узнемирава*, непотребно се *узнемираваше*, а облик прилога садашњег је *узнемирујући* (beunruhigend).

Као што се види из свега што је овде изложено, две промене ових глагола, граматички претстављене односом глаголских основа: *-ује-:-ива-* и *-ав̄-:-ава-*, сливају се каткад у једну која од првог односа узима први члан, а од другог — други, тј. имамо у њој *-ује-:-ава-*. А кад се у различним моментима употребе каквог глагола на *-иваши/-аваши* свесно реализују његови облици са оваквим основама у презенту и инфинитиву, онда то, у овај мах, не претставља ништа друго до дејство једног старог, врло старог принципа који „влада још увек у свима словенским језицима”, а који се састоји у стварању морфолошке двојности тих основа кад год има могућности за то. Што у овом случају није искоришћен други однос — у презенту *-ав̄-:-ива-* у инфинитиву, разлог је свакако у већој гласовној диференцираности групе *-ује-* на крају презентске основе према *-ава-* у инфинитивној.

На овом месту згодно је потсетити да је тај исти принцип који се, такође, пред нашим очима манифестује у промени многих глагола на *-иваши/-аваши*, захватио, у књижевном језику, у потпуности све глаголе који имају у инфинитиву *-иваши*. Из Даничићеве Историје облика (1874), где је дат историски развитак облика нашега језика до краја XVII в., види се да су се овакви, сложени учестали глаголи, постали наставком *-ива-*, појавили још у XIV в. и да су се од XVI в. почели врло брзо множити. Међутим, они су се нашли одмах у истој служби с глаголима старијег образовања помоћу наставка *-ова-* одн. *-ева-*, као што су: *казоваши*, *испишоваши*, *раздјељеваши*, *наплаћеваши*, *ушврћеваши*, *захваљеваши*, *раширеваши* и др.¹⁾ и временом су настали дублетни глаголски облици. Као млађи, наставак *-ива-* преовладао је у употреби над њим, док га најзад није потпуно потиснуо: „тако су многи до краја XVII вијека имали ова или *ева*, мјесто чега сада имају *ива*“ (Даничић)²⁾. Али у презенту и у облицима који се од његове основе граде ови глаголи, на *-иваши*, задржали су, испред личних завршетака и завршетака за облик, *-ује-* од глагола на *-оваши/-еваши* (исп. *куйоваши*, *-ујем*, *учишељоваши* — *еваши*, *-ујем* и сл.).³⁾ Истина, и после XVII в. још доста дуго су се налазили напоредо и *-ива-* и *-ује-*, кроз читав XVIII в., док најзад *-ује-* није потпуно завладало у говорима из којих је израстао наш савремени књижевни језик. То се види из великог историског речника ЈАК. „за који је црпена грађа из наших књижевних споменика од првих времена па до 19. века; па и из 19. века узимано је доста...“ У њему се многи глаголи на *-иваши* наводе с двојаким обликом презента — на *-ујем* и на *-ивам* (на пример: *довршиваши*, *-ујем* и *-ивам*, *испиражњиваши*, *-ујем* и *-ивам*, *искривљиваши*, *-ујем* и *-ивам*, *приближиваши*, *-ујем* и *-ивам* и др.) и у материјалу под таквим глаголима

¹⁾ В. на страни 254 наведеног дела.

²⁾ У говорима су неки глаголи и до данас сачували суфикс *-ева-*; тако за говор Пиве и Дробњака Ј. Вуковић наводи: *поручеваши*, *разбражјеваши*, *разваљеваши*, *кажеваши* (Јужн. фил. књ. XVII, 73).

³⁾ А. Белић, Историја српскохрватског језика књ. II св. 2: Речи са конјугацијом, Београд 1951, стр. 65—70 (универзитетска предавања).

потврђује се и каснија напредна употреба *-ива-* и *-ује-* у презенту (исп. за *испуњиваши*, *-ујем* и *-ивам*: не *испуњује* — А. Баћић 1732, *испуњавајући* Ј. Бановац 1753, *испуњива* — П. Кнежевић 1766, *испуњива* — В. М. Гучетић 1756, не *испуњујте* — М. А. Рељковић 1779, *испуњујемо* — Б. Леаковић 1795, *испуњујем* — Вук, Нар. прип. I).

Од XVIII в. за. образовање учестало — трајних глагола од сложених глагола свршеног вида почео се употребљавати, поред *-ива-*, и наставак *-ава-*. То се такође види из Рјечника ЈАК. Ја сам прегледао у њему извештан број глагола који у данашњем књижевном језику спадају у глаголе на *-иваши/-аваши*. Најстарији примери за овај други облик јесу из тог века (такви су: *испуњаваши*, *испражњаваши* *истребљаваши* и др.). За неке је назначено да се налазе „у писаца нашега времена“, тј. од Вука наовамо (пример: *искорјењаваши*, *изошачаваши*, *испараваши се* и др.), а многи се наводе само по речницима В. Караџића од 1852 и 1898 г. и Ђ. Поповића од 1895 г. (на пример: *означаваши*, *насељаваши*, *накнађаваши*, *ошпечађаваши* и др.). Најзад, добар део ових глагола с обликом на *-аваши* не постоји у Академијином речнику (тако нема: *довршаваши*, *изједначаваши*, *назначаваши*, *искривљаваши*, *освјешљаваши* и др.), што значи да су они настали доцније. С друге стране, међутим, ти глаголи у облику на *-иваши* забележени су са старијом употребом; на пример: *довршиваши*, *испражњиваши*, *извршиваши* и др. — из XVI в; *искорјењиваши*, *испуњиваши*, *искривљиваши* и др. — из XVII в.; (*изједначиваши*, *изошачиваши*, *истребљиваши*, *проглашиваши* и др. — из XVIII су века). Ретки су примери да овакви дублетни облици каквог глагола припадају истом времену, као што је то случај с гл. *истребљиваши/-аваши*, чији су се дублети појавили не само у исто време већ и код истих писаца: *истребљаваши* и *истребљујемо* — код Д. Обрадовића 1788 г., *истребљава се* и *истребљује* — код Ј. Рајића 1793 г.

На основу овога може се рећи да је од самог почетка употребе наставак *-ава-* долазило до стварања дублета у вези с глаголима на *-иваши*. Број таквих облика брзо је растао јер је овај наставак, као најмлађи, деловао свежом и пуном снагом. И, као што је већ наглашено, они су се до

данас знатно намножили. Али ја овде не узимам у обзир примере њихове напоредне употребе, изражене свуда у облику који граматички одговара глаголима на *-иваши*, одн. на *-аваши*. Уосталом, ту нема шта нарочито ни да се каже јер се за одређено време обично тако употребљавају и разни дублети друге врсте, а после се или диференцирају по значењу или један, најчешће старији, престане да живи. Међутим, у промени глагола на *-иваши/-аваши* ми видимо још и такве примере који не поштују правилан, граматички однос између њихових двојних облика. Јасно је да је у тим случајевима нови наставак за обележавање учесталости радње *-ава-*, када је прешао и на сложено-свршене глаголе код којих је за такву радњу служио наст. *-ива-*, одмах, а и касније, захватао само облике морфолошки везане за инфинитивну основу. Он се ту чврсто држи у језичком осећању према презентским облицима истих глагола на *-иваши*. Али то је само један слој у развиту наст. *-ава-*, јер има доста других примера који показују да је он временом увелико продро и у презент где је постепено потискивао његову основу са *-ује-*, иако се често још увек напоредо употребљавају оба облика (на пример: *означаје* и *означава*, *допуњује* и *допуњава*, *довршује* и *довршава* и многи други). Има наших данашњих писаца код којих се и у презентским облицима ретко може срести глагол чији би инфинитив био на *-иваши*, а у претеритским — готово га никако и нема. Тако сам код Б. Ђопића у Пролому (Београд, 1953) при легитимном прегледу нашао: *испуњава* (стр. 16, 537), *свршава* (се) (43), *свршавају* (85), *довршава* (106), *завршава* (се) (250, 555), *надвишавајући* (620), а само: *приближује се* (447) и *заглушујући* (152); у перфекту и потенцијалу глагол је увек на *-аваши*: *завршавала се* (26), *завршавало се* (246), *завршавали* (496), *наглашавао је* (129), *испуњавало је* (141, 263), *испуњавали су* (241, 231), *испуњавали би* (236), *није довршавао* (94), *продужавао се* (148), *продужавала је* (236), *свршавала је* (246), *удаљавала се* (517), *надвишавао је* (713), *означавала је* (645), *објашњавао је* (44). Код Добрице Ђосића, у његовом роману Далеко је сунце (Београд, 1952), то се потврђује примерима: *објашњава* (стр. 37, 39, 441), *наглашава* (62), *приближава се* (217), *узнемираваше* (348),

удаљава се (217), упошребљава (465), наглашавајући (27, 471), освешљавајући (434), а само *одредељују се* — од глагола који је једино у речнику Ристић-Кангрге забележен и у облику с наставком *-ава-*, али му је и ту презент на *-ујем* (в. овде на стр. 242); у перфекту су сви примери од глагола на *-аваши*: *освешљавала* (33, 357), *освешљавао* (116), *објашњавао је* (251), *објашњавао се* (402), *није завршавало* (41), *оживљавале су* (43), *наглашавало се* (315), *наглашавао је* (369), *продужавао* (84), *приближавали су се* (100, 102, 156, 243—244, 432), *приближавала се* (103, 173), *приближавао ће* (348), *учвршћавале се* (162), *свршавао је* (172), *свршавали* (315), *узнемиравало га је* (184), *није узнемиравало* (247); овамо иде и *приближавањем* (173) и *свршавање* (173).

Све ово, дакле, јасно показује да се код ових глагола наставак *-ава-* стално шири на рачун старијег наставка *-ива-*. Он је, такорећи, већ освојио у облицима који се граде од инфинитивне основе, а код извесних глагола и у облицима који су везани за основу презента; тако имамо готово свуда: *упошребљава*, *објашњава*, *попуњава*, *исељава* и др. За велики број других глагола може се рећи да нам је данас много ближи и обичнији овај облик с основом на *-ава-* неголи на *-ује-*, што значи да и ту код њих наставак *-ава-* брзо преовлађује.

Б. Милановић